

*Анатолій Кентій,
Володимир Лозицький*

БОРОТЬБА В ТИЛУ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: РАДЯНСЬКІ ПАРТИЗАНИ У 1941–1944 РР.

Друга світова війна і питання організації боротьби проти агресора на окупованих територіях Європи до нападу Німеччини на СРСР

Друга світова війна стала часом найширшого розвою партизанської боротьби як найбільш ефективної форми спротиву окупаційним військам та її впливу на перебіг бойових дій на фронтах. Перші осередки підпільного антинацистського руху Опору виникли восени 1939 р. з ініціативи польського еміграційного (в Лондоні) уряду на окупованих гітлерівцями теренах Польщі. Однак зі всіх воюючих сторін стратегічне значення збройної боротьби в тилу ворожих військ на окупованих територіях першим усвідомило керівництво Великобританії.

27 травня 1940 р. очолюваний В.Черчіллем британський уряд розглянув пропозиції комітету начальників штабів збройних сил щодо стратегії Великобританії за умов тимчасової окупації нацистами більшості країн Європи. На думку англійських аналітиків, перемогу над Третім райхом можна було досягнути лише одночасним застосуванням «економічного тиску, діями військово-повітряних сил проти промислових і транспортних об'єктів Німеччини, а також проти цивільного населення, організацією руху опору на захоплених Німеччиною територіях»¹. Британська стратегія в контексті спеціальних операцій, за словами Ф.Найтлі, характеризувалася прагненням «кусати» Німеччину з флангів, «підривати її залізничні шляхи, сипати пісок у механізм її військової

машини, знищувати патрулі, мінувати дороги й вбивати вартових»². 22 липня 1940 р. було створене Управління спеціальних операцій (УСО), яке, за словами В.Черчілля, мало б «розпалити полум'я» в окупованій нацистами Європі³.

Однак реальна ситуація на Європейському континенті помітно відрізнялася від того, якою вона бачилась із Лондона прем'єр-міністру Великобританії та деяким його радникам. На окупованих територіях ще була відсутня воля й мотивація до боротьби з нацистським режимом, який, до того ж, ще не розкрив своїх страхітливих рис. За цих умов розпалити полум'я антинацистського спротиву було нелегким завданням, що вимагало значних зусиль, людських і матеріальних ресурсів.

Розібравшись зі станом справ на Європейському континенті британський комітет начальників штабів 4 вересня 1940 р. у своїй доповіді воєнному кабінету змушений був наголосити, що на окупованих гітлерівцями європейських теренах навряд чи вдасться розпалити і завершити успіхом антинацистські повстання, якщо вони не будуть ретельно організовані і підготовлені під контролем і з допомогою Великобританії⁴. Керівництво УСО, формулюючи завдання європейського руху Опору, вважало, що його учасники, бойовики-підпільники, мали безперервно турбувати нацистські окупаційні сили, ухиляючись при цьому від «широкомасштабних виступів та амбітних військових операцій», щоби уникнути власних великих втрат. Вирішального удару слід було завдати лише за сигналом із Лондона⁵.

Отже, через рік після початку Другої світової війни на захоплених Третім райхом європейських теренах ще не йшлося про активний антинацистський спротив. Політичні сили демократичного спрямування в окупованих країнах Європи, спантеличені гучними перемогами німецьких збройних сил, перебували у стані очікування, не наважуючись кинути рішучий виклик окупантам.

І хоча з весни 1940 р. в Данії та Норвегії, а пізніше в Бельгії, Голландії, Люксембурзі та Франції виникли групи Опору та здійснювалися певні акції протестного характеру, проте вони завдавали мало клопоту нацистам, котрі вміло залучали на свій бік колаборантів із місцевого населення. За словами відомого англійського публіциста Ф.Найтлі, «більшість громадян окупованих країн співпрацювали з німцями», прагнучи «отримати максимум вигод від поразки»⁶. До того ж, згадуване вище британське УСО фактично весь 1941 р. перебувало у стадії організаційного становлення і багато з його співробітників сумнівалися в тому, чи вистачить у них сил виконати наказ В.Черчілля та розпалити полум'я антинацистського спротиву в Європі⁷. До того ж, у Бельгії і Франції пам'ятали, як у часи Першої світової війни 1914–1918 рр. німецька військова влада жорстоко карала будь-які диверсійні чи саботажні дії в тилу своїх військ на окупованій території. І коли на Європейський континент прибули перші агенти британського УСО, то вони були змушені констатувати, що «тільки у комуністів існували організації, дисципліна і бажання боротися»⁸.

Ситуація в окупованій Європі почала помітно змінюватися, коли наприкінці 1940 р. Німеччина приступила до активної підготовки нападу на СРСР, що фактично мало зробити її повним і незаперечним господарем континенту. Нарощуючи свій військовий потенціал, нацисти посилили експлуатацію матеріальних і людських ресурсів захоплених європейських країн, жорстоко придушуючи будь-які прояви саботажу та інших виступів, що підривали бойові можливості Третього району.

Від весни 1941 р. внаслідок захоплення Югославії та Греції у цих країнах теж почали виникати осередки майбутнього руху Опору, що в Югославії з часом перетворився на партизанську війну проти окупантів (за різними даними, у ній брали участь 500–800 тис. осіб). Однак лише після нападу

Німеччини на СРСР і передислокації на схід основних сил німецького вермахту, підрозділів таємної поліції та охоронних військ в окупованій Європі почав помітно активізуватися антинацистський рух Опору, що досяг свого апогею навесні 1944 р. Головними його вогнищами в 1943–1944 рр. були Югославія, Франція та Північна Італія, а основною рушійною силою стали бойові організації лівих.

Й.Сталін і його найближче оточення, розробляючи заходи щодо еventуальної відсічі нацистській агресії, не сумнівалися, що напад буде відбито з перенесенням бойових дій на територію ворога. Це цілком відповідало радянській військової доктрині, яка, перебільшуючи реальні можливості РСЧА, уважала її здатною бити ворога «малою кров'ю» й отримувати при цьому допомогу від «революційного пролетаріату» капіталістичних країн. Вкладаючи у стратегію збройних сил ідею наступальних дій проти будь-якого вірогідного противника, військово-політичне керівництво СРСР відкидало саму думку про можливість глибокого вторгнення агресора на власну територію. У зв'язку з цим радянське військове мистецтво приділяло недостатню увагу питанням ведення оборонних стратегічних операцій і фактично не розглядало можливість організації в тилу наступаючого противника партизанського руху як додаткового фактора розгрому агресора.

А між тим до середини 1930-х рр. у відповідних військових органах і штабах РСЧА питанням партизанського руху приділялася досить велика увага. Німецький генерал-полковник Л.Рендуліч мав усі підстави стверджувати, що саме в Радянському Союзі ще в 1933 р. було розроблено «доктрину ведення партизанської війни»⁹. Однак указані вище зміни у воєнній доктрині СРСР та політичні репресії 1930-х рр. призвели до згортання всіх заходів, спрямованих на організацію партизанських дій під час війни. За словами відомого радянського фахівця з організації диверсійної діяль-

ності полковника І.Старинова, «було репресовано повністю всіх партизан — підпільників, диверсантів»¹⁰, розукомплектовано нагромаджені запаси зброї, боєприпасів, спорядження. Проте, слід зазначити, що хоча у СРСР і було згорнуто всі програми, пов'язані з підготовкою партизанської війни на власній території на випадок вторгнення військ агресора, однак радянське керівництво враховувало доцільність використання своєї закордонної агентури для організації на час війни диверсійно-підривної роботи в тилу потенційного противника, зокрема, у Німеччині.

Таким чином, уже на початку Другої світової війни в окремих країнах-учасниках усвідомлювалося значення диверсійних, підривних та партизанських дій у ворожому тилу для досягнення перемоги над противником. Щодо СРСР, то його лідери, захопившись ідеєю ведення війни «на чужій території» та ігноруючи напрацювання у сфері партизанської війни так званих «ворогів народу» виявилися неготовими використати партизанський фактор для організації відсічі агресору на власній землі. Більшовикам знадобився майже рік, щоби зрозуміти необхідність централізації керівництва партизанським рухом, створити систему відповідних органів і через них забезпечити вплив бойових і диверсійних дій партизанів на перебіг фронтових операцій.

Радянський партизанський рух: організація, керівництво, основні напрями діяльності

Катастрофічний перебіг подій на фронті змусив Кремль усвідомити, що напад Німеччини — це не широкомасштабна воєнна провокація, а справжня війна, наближена до її абсолютного виміру, коли не може бути мови про можливі компроміси і переговори, а йдеться лише про перемогу або трагічну поразку. За цих обставин ефективним засобом стримування і виснаження сил агресора мала б стати партизанська

боротьба в його тилу, про що свідчив власний досвід більшовиків часів громадянської війни¹¹.

Партизанський рух 1941–1944 рр. на окупованих агресором теренах СРСР пройшов у своєму розвитку, як це свого часу відзначала радянська історіографія, три періоди, що узгоджуються з відомою періодизацією Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Водночас, кожен із них мав свої характерні прикмети, зумовлені, серед іншого, регіональними особливостями СРСР. Перший період партизанського руху хронологічно охоплює час від початку війни (22 червня 1941 р.) і до кінця листопада 1942 р., тобто до оточення військ противника під Сталінградом. Цей етап характеризувався відсутністю сталих і узгоджених поглядів різних радянських інстанцій на основну мету й завдання партизанського руху, пошуком найдодільніших форм керівництва бойовими і диверсійними діями партизанів, створенням зі значним запізненням системи спеціальних штабів для централізованого управління партизанськими силами, організації їх діяльності в інтересах радянських збройних сил.

Водночас емпіричним шляхом відбувалося становлення форм внутрішньої організації і структури партизанських сил, оптимізація їхньої чисельності, вироблення тактики. У зазначений період бойові дії партизанів мали переважно розрізнений характер, спостерігалася відсутність взаємодії між окремими загонами, епізодичними були диверсії на комунікаціях гітлерівців.

За екстремальних обставин 29 червня 1941 р. було ухвалено директиву РНК СРСР і ЦК ВКП(б) партійним організаціям прифронтової смуги про перебудову всієї роботи на воєнний лад. У ній одним із найважливіших завдань партійних та радянських органів визначалося створення на окупованій території СРСР партизанських загонів і диверсійних груп для боротьби з підрозділами ворожої армії, розпалювання партизанської війни і створення нестерпних умов для